

החרש היה לבס

מים ראשונים: לא, לא טעינו. לא החלפנו דל"ת ברי"ש, ז"ן ביו"ד וכ"ף בב"ת ולא שיבשנו את הפסוק "החודש הזה לכם" (ראה ויקרא רבה יט ב על החלפת אותיות ב"ת בכ"ף, דל"ת ברי"ש, ה"א בחי"ת וכו' שמחריבה את העולם). זה קרה למישהו אחר, מהגדולים וחשובים שבין חז"ל, שעל דמותו ומעשיו נבקש להתמקד הפעם.

מסכת אבות פרק ב משנה ח – מכריע את כולם

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. הוא היה אומר: אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת.¹ חמישה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן:² רבי אליעזר בן הורקנוס - בור סיד שאינו מאבד טיפה.³ רבי יהושע - אשרי יולדתו.⁴ רבי יוסי - חסיד. רבי שמעון בן נתנאל - ירא חטא, ורבי אלעזר בן ערך - מעין המתגבר.⁵ הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם. אבא שאול אומר משמו: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם.⁶

מסכת אבות פרק ב משנה ט – דבריו כוללים את דברי חבריו

אמר להם: צאו וראו איזו דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר: עין טובה. רבי יהושע אומר: חבר טוב. רבי יוסי אומר: שכן טוב. רבי שמעון אומר: הרואה את הנוולד. רבי אלעזר אומר: לב טוב. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם.⁷

¹ למי מכוון כאן ר' יוחנן בן זכאי ומה פירוש הביטוי "אל תחזיק טובה לעצמך"? לפי פירוש ברטנורא נראה שכלפי עצמו הוא מכוון: "ולפי שהוא לא הניח לא מקרא ולא משנה הלכה ואגדה שלא למד [סוכה כח ע"א, בבא בתרא קלד ע"א] היה אומר כן". ומחזיק טובה לעצמו יכול להיות גם שמחשיב את עצמו וגם שאינו מלמד אחרים. ראה הגמרות שם שמונות את תכונותיו וידענותו של ר' יוחנן בן זכאי "שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול - מעשה מרכבה (שעוד נראה בהמשך), דבר קטן - היות דאביי ורבא" (גמרא סוכה כח ע"א). אבל אפשר שר' יוחנן בן זכאי מכוון כאן כהנחיה לתלמידיו, כמשפט פתיחה לפני שהוא מונה את שבחיהם בהמשך המשנה - אולי במיוחד למישהו מסוים שם שאכן החזיק טובה לעצמו, ואולי ליותר מאחד? האם ר' יוחנן חש כאן משהו?

² ראה הנוסח במקבילה באבות דרבי נתן נוסח א פרק יד: "חמישה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכולן קרא להן שמות".

³ ובמקבילה באבות דרבי נתן: "לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד טיפה, קנקן זפותה שמשמרת את יינה".

⁴ על פשר תואר זה, ראה דברינו [אשרי ילוד אשה - אשרי יולדתו](#) בפרשת בהעלותך.

⁵ שוב באבות דרבי נתן: "ואליעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר: יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (משלי ה טז)".

⁶ ר' אליעזר בן הורקנוס ידוע מסיפור תנורו של עכנאי (בבא מציעא נט ע"א) שם מומחש היטב שכאשר מגיע רגע העימות והאמת, בו "כל חכמי ישראל בכף אחת" כנגד חכם אחד, אפילו שהוא יחיד ומיוחד, אפילו שהוא "מיוצאי חלציו של משה" (ראה דברינו [משה, ר' אליעזר ופרה אדומה](#) בפרשת פרה) - אין הוא מכריע את כולם. ואם הוא מחרה ומחזיק בדעתו ("אל תחזיק טובה לעצמך") התוצאות יכולות להיות טרגיות. אחרי רבים, אחרי החבורה, להטות. עוד על ר' אליעזר בן הורקנוס ראה [דף מיוחד ומורחב](#) שהקדשנו לו בדפים המיוחדים. הפעם נדון בר' אלעזר בן ערך שהוא, לדברי אבא שאול המצטט את ריב"ז, אף גדול מר' אליעזר בן הורקנוס: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם". ראה הנוסח באבות דרבי נתן נוסח ב פרק כט: "אצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם". ושם, וכן באבות דרבי נתן נוסח א פרק יד, המקבילות למשנה במסכת אבות שהבאנו, יש ביטויים ציוריים יותר: רבי שמעון - "ערוגה שהיא מקבלת מימיה במדבר", ר' יהושע - "החוט המשולש", ר' אליעזר בן הורקנוס לא רק בור סיד שאינו מאבד טיפה אלא גם: "קנקן זפותה שמשמרת את יינה". ור' אלעזר בן ערך מתואר שם במילים: "נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר: יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (משלי ה טז)". עוד שם בפרק יח: "למה היה רבי אלעזר דומה? לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו: שמן טוב יש עמך? פולייטין יש עמך? אפרסמון יש עמך? ומוצאין הכל עמו. כך היה רבי אלעזר בן עזריה בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא - אומר לו, במשנה - אומר לו, במדרש - אומר לו, בהלכות - אומר לו, באגדות - אומר לו. כיון שיצא מלפניו, הוא מלא טוב וברכה"

⁷ על איזה "לב" מדבר ר' אלעזר בן ערך? לב של רגשות ויחס אנושי ("לב יודע מרת נפשו", משלי יד י), או לב של לימוד והבנה ("אף אתה קנה לך לב מבין", חגיגה ג ע"ב)? לב שיודע או לב ששומע? לב שרואה או לב שמדבר? (ראה המדרשים על הפסוק "דברתי אני עם לבי לאמר", קהלת רבה א טז, פסיקתא דרב כהנא טז). כך או כך, אמירה זו מסגירה את חיבתו היתרה של ר' יוחנן בן זכאי לר' אלעזר בן ערך והערכתו אליו כגדול תלמידיו. ראו גם בגמרא חגיגה יד ע"ב איך למדו שניהם מעשה מרכבה ביחד: "פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה ... עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שיודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה ... אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצין". וכן באבות דר' נתן נוסח א פרק יד שם מתגלה ר' אלעזר כתלמידו חבר היחידי שיודע לנחם את רבו בשעת אבלו: "ונכנס רבי אלעזר בן ערך ... וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון ... אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליך נתחומין כשהחזרת פקדונך שלם. אמר לו: רבי אלעזר בני, נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין". גם חיבתו של ר' יוחנן

מסכת הוריות דף יד עמוד א – סיני או עוקר הרים?

אמר רבי יוחנן: פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן. חד אמר: סיני עדיף, וחד אמר: עוקר הרים עדיף. רב יוסף - סיני, רבה - עוקר הרים, שלחו לתמן (לשם): איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני עדיף, דאמר מר: הכל צריכין למרי חטיא.⁸

מסכת אבות פרק ו משנה א – תכונות משלימות חשובות

רבי מאיר אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה... נקרא ריע אהוב, אהב את המקום, אהב את הבריות, משמח את המקום משמח את הבריות. ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן. ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות... ומגלגל לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.⁹

ילקוט שמעוני קהלת רמז תתקעג – הפרישה לנווה היפה¹⁰

חמישה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, כל זמן שהיה קיים היו יושבים לפניו, וכשנפטר הלכו להם ליבנה.¹¹ והלך ר' אלעזר בן ערך אצל אשתו לדיומסי מקום שהמים יפים והנווה יפה.¹² המתין להם כסבור שהם באים

בן זכאי לר' אליעזר בן הורקנוס שעזב את בית אביו העשיר וגלה ללמוד תורה בקשיים ומאמצים רבים הייתה גלויה וידועה (ראה תחילת פרקי דר' אליעזר וכן בראשית רבה מב א, בדברינו [ר' אליעזר בן הורקנוס](#) בדפים המיוחדים). ודווקא דרכם של שני תלמידים בולטים ואהובים אלה לא הייתה סוגה בשושנים, בפרט באופן השתלבותם עם שאר חכמי הדור, דור התלמידים המפואר שהעמיד ר' יוחנן בן זכאי ביבנה לאחר החורבן.

⁸ מי עדיף? זה שבקיא, יודע את המקורות על בורים, משמר וממשיך את בסיס הידע (סיני) או זה שחוקר, מחדש, מפלפל ויודע להסיק דבר מתוך דבר (עוקר הרים)? תכונותיהם השונות של ר' אליעזר בן הורקנוס (בור סיד שאינו מאבד טיפה) ור' אלעזר בן ערך (מעין המתגבר) קיימות בכל דור ודור. וכאשר צריכים בני בבל למנות להם ראש ישיבה הם שולחים לחכמי ארץ ישראל: את מי למנות? את רב יוסף שהוא סיני או את רבה שהוא עוקר הרים? התשובה שהם מקבלים היא: סיני, שכן הוא "בעל החיטים". אם יש מי שמשמר את הידע, תמיד יתפתחו בסביבתו למדנים וחוקרים טובים. אבל ההפך, לא. בדומה לחיטים ולקמח שתמיד ימצאו להם אופים וקונדיטורים למיניהם, אבל הקמח הוא הבסיס ובלעדיו לא ייתכן כלום. ואף להלכה פסקו הראשונים שסיני עדיף, ראה תוספות עירובין מ"א בהשוואה בין זוג חכמים נוסף, רב ששת ורב חסדא שהלכה כרב ששת שהיה עיוור וידע היטב את המשניות ולא כרב חסדא שידע לפלפל, ראו שם. לא בכדי נמצא דיון זה, על סיני ועוקר הרים, בסיום מסכת הוריות הדנה במקרים בהם טעה בית הדין הגדול! אף בסופו של דבר לא קבל עליו רב יוסף (סיני) להיות ראש ישיבה ורבה (עוקר הרים) כיהן בתפקיד עשרים ושתיים שנה. כל אותה תקופה נמנע רב יוסף מכל כבוד ושררה ולאחר מות רבה זכה לכהן כראש הישיבה שנתיים ומחצה. ראה הסיפור בגמרא הוריות שם ובמקבילה במסכת ברכות סד ע"א. האם סיני הוא גם הצנוע והעניו יותר? האם מעין המתגבר מתאים יותר להנהיג סולו ואינו יכול להיות חלק מהנהגה משותפת? במקרה של ר' אליעזר בן הורקנוס ור' אלעזר בן ערך, גם סיני וגם עוקר הרים שיגידל ר' יוחנן בן זכאי, מקים עולה של תורה אחרי החורבן ("תן לי יבנה וחכמיה", גיטין נו ע"ב), לא רק שלא זכו להנהיג, אלא שגורלם האישי היה מר. ראה עוד בעניין זה בבא מציעא דף פה עמוד ב: "כי הוו מינצו רבי חנינא ורבי חייא, אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא: בהדי דידי קא מינצית? חס וחלילה, אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה מפילפולי! - אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא: בהדי דידי קא מינצית? דעבדי לתורה דלא תשתכח מישראל". וכבר זכינו להקדיש דף מיוחד בשם [סיני או עוקר הרים](#) - סודרן או פילפולן בדפים המיוחדים.

⁹ מעבר לוויכוח אם בור סיד (סיני) עדיף או שמא מעין המתגבר (עוקר הרים) עדיף, יש לזכור שמעין המתגבר עצמו איננה רק תכונה טבעית (בגנים), אלא גם תכונה נרכשת שאדם זוכה לה אם הוא אכן לומד תורה לשמה ואם הוא משכיל לאזן אותה עם תכונות אחרות: צנוע, ארך רוח וכו'. ובהמשך המשנה בפרק ו אבות (משנה ו שם) אכן נמנות המעלות (התנאים) ללימוד תורה: "שמיעת האוזן... שכלות הלב, באימה, ביראה, בענוה... בדקדוק חברים ובפלפול התלמידים...". מעיין המתגבר לא יכול לעמוד בפני עצמו, מתגבר ועצום ככל שיהיה. בוודאי לא ברמת החבורה בה חכמי בית המדרש מחזקים זה את זה (בראשית רבה סט ב). ובעצם, מדוע לעסוק כל כך בדיון מי משניהם עדיף? למה שלא ישלימו זה את זה? ראה פירוש ברטנורא על המשנה בה פתחנו: "מצאתי כתוב, דאבא שאול לא נחלק על תנא קמא ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי ושניהם אמת. דלענין הבקיאיות והזיכרון היה רבי אליעזר מכריע, ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע". מדוע באמת שלא ידורו תכונות אלה בכפיפה אחת? אם לא באותו אדם, אז בחבורת לומדים שמשלימים זה את זה (ראה שוב רבה ורב יוסף לעיל)?

¹⁰ ילקוט שמעוני הוא כידוע מדרש מאוחר שמלקט (ילקוט) ממדרשים אחרים. למקורותיו של מדרש זה ראה שבת קמז ע"ב (בדיון אם מותר לרוחץ במי דיומסית בשבת) וכן קהלת רבה ז ב על הפסוק: "כי העושק יהולל חכם", אבות דרבי נתן נוסח א סוף פרק יד, נוסח ב פרק כט. בחרנו בנוסח הילקוט כי הוא משלב את כולם. אזכור הסיפור הטרגי שלהלן במקומות רבים מוכיח על כך שלא היה שום ניסיון להצניע או להסתיר אותו.

¹¹ כאן וכן בקהלת רבה משמע שפרידת התלמידים והליכת ר' אלעזר בן ערך לאמאוס הייתה לאחר שר' יוחנן בן זכאי "נפטר" וקשה לדעת אם הכוונה לאחר שפרש מיבנה (ראה פיזור החכמים בגמרא סנהדרין לב ע"ב: "אחר ר' יוחנן בן זכאי לברור חיל, אר ר' אליעזר ללוד וכו'"), או שמא נפטר ממש. אבל באבות דרבי נתן נוסח א מקושרת הליכתו של ר' אלעזר בן ערך לפטירת בנו (העשירי? ראה בבא בתרא קמז ע"א) של רבן יוחנן בן זכאי וניסיונות התלמידים השונים לנחמו שכשלו ורק ר' אלעזר בן ערך הצליח. ראה שוב הקטע שם: "נכנס רבי אלעזר בן ערך... נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון... אף אתה רבי, היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם... כשיצאו מלפניו, הוא אמר: אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים אוהבים את התורה". האם כבוד גדול זה שעשה רבי יוחנן בן זכאי לר' אלעזר בן ערך גרם גם הוא לכך שיפרוש משאר החכמים ולצפות שהם בהכרח יבואו אחריו ויצטרכו לו?

¹² ובנוסחאות אחרות "דיומסית" או "אמאוס" המכונה גם "חמתה" בשל תכונות מרפא שהיו במקום: "אסור לעמוד (בשבת) בקרקעית של דיומסית מפני שמתעמלת ומרפאת" (שבת קמז ע"ב). מעיינות אלה נמצאים היום בפארק קנדה. ויש דעה שר' אלעזר הלך לשם כי היה איש חולה שנזקק למעיינות אלה לשם ריפוי. ולא מצאנו מקור לדעה זו והמאיר עינינו יבורך.

אצלו. לבסוף בקש ללכת אצלם ולא הניחתו אשתו.¹³ אמרה ליה: מי צריך למי? אמר לה: הם צריכין לי. אמרה ליה: הפת והעכברים, מי דרכן ללכת אצל מי? הוי אומר עכברים אצל הפת.¹⁴ שמע לה וישב עד ששכח תלמודו. אחר ימים באו אצלו ושאלו לו: פת חטים ופת שעורים אי זו טובה בלפתן? ולא היה יודע מהו לפתן.¹⁵ ויש אומרים קם לקרוא בתורה בפרשת החדש ואמר "החרש היה לבס". צווחו ליה כולי עלמא. התחיל לבכות והם בוכים עד שהחזירו לו תלמודו. והיינו דתנן: "ר' אלעזר אומר: הוי גולה למקום תורה".¹⁶ ויש אומרים אליהו ז"ל החזיר לו תלמודו, לכך נאמר: "כי העושק יהולל חכם".¹⁷

מסכת אבות פרק א משנה יא – גלות למקום מים רעים

אבטליון אומר: חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל.¹⁸

מסכת חגיגה דף יד עמוד ב – קשר למעשה מרכבה?

¹³ ראו פירוש מהר"ץ חיות על מסכת תענית ז ע"א שמקשר את רצונו הראשון של ר' אלעזר ללכת אל חבריו עם הדרשה שם: "הוי כל צמא לכו למים! - אם תלמיד הגון הוא - לקראת צמא התיו מים, ואי לא - הוי כל צמא לכו למים". ופירוש רש"י שם: "אם תלמיד הגון מצוה לרב לילך אצלו". דווקא אם החשיב ר' אלעזר את עצמו לרב (ממשיכו של רבן יוחנן בן זכאי?), אדרבא חובתו היא ללכת ולהשקות מים את חבריו שוודאי תלמידים הגונים הם. מי הולך אל המים?
¹⁴ ובקהלת רבה "החמת והעכברים", חמת הוא כלי (נאד, שק עור) בו שמרו נזולים ("ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר" בראשית. כא (יד) ואולי בתקופת המשנה שמרו בחמת גם פת ומיני אוכלים אחרים, כך ש"פת" ו"חמת" הם אותו הדבר. כך או כך, יש לחקור בסיבת יחסיה המוזלזל כל כך של אשתו של ר' אלעזר בן ערך לחבריו. מה היה בלבה עליהם? שלא התמנה לתפקיד ראוי? ראה בהשוואה את עצתה הדואגת של אשתו של ר' אלעזר בן עזריה כשהציעו לו להתמנות לנשיא (ברכות כח ע"א). וכבר הרחבנו בנושא נשים שנותנות עצות לבעליהם (ולגברים אחרים), בדברינו [נשים חכמות](#) (וחכמות פחות, וטובות, וטובות פחות) בפרשת קרח. ראו אולי כתמונה נגדית את דברינו [הנשים הממתינות](#) ששלחו את בעליהם ללמוד תורה במקום רחוק. ולא מצאנו עוד על אשצו של ר' אלעזר בן ערך במקורות מלבד בסיפור זה.

¹⁵ על מה בדיוק שאלו אותו כאן? והאם באמת נצרכו להלכה או שבאו לבקרו מחמת הנימוס ודברו בהלכה? מפרשי המדרש (ראה מדרש המבורא) פרשו שהנושא המדובר הוא בהלכות טומאה וטהרה ובשיעור זמן, הנמדד באכילת פרס של פת שנתנה בלפתן, לענין שהיה יחסיה המוזלזל בית נגוע (נגעים פרק יג משנה יד) והיא מובאת בשם ר' נהוראי. וכבר עמדה על כך הגמרא במסכת שבת קמז ע"ב בסיכום הסיפור שם: פת ולפתן (דברים הבאים עם הפת ופטורים מברכה). מעט הלכות נמסרו לנו בשם ר' אלעזר בן ערך, אחת מהן היא נטילת ידיים (חולין קו ע"א, ספרא מצורע פרשה ב), עד שאמרו "נטילת ידיים ... מאי מצוה? ... רבא אמר: מצוה לשמוע דברי ר' אלעזר בן ערך" (חולין שם). והנה כאן בענייני פת פשוטים לא יודע ר' אלעזר ולא כלום, כי שכח מהו לפתן! בכל מקרה, ברור שיש כאן גם תשובה אירונית למשל שאמרה אשתו של ר' אלעזר על הפת והעכברים ואולי גם משחק עם הכינוי "מרי חטיא" – בעל החיטים שראינו בגמרא הוריות לעיל ככינוי לסיני ור' אלעזר בן ערך הוא הדמות הנגדית של עוקר הרים וטוחן החיטים.

¹⁶ בנוסח שבידינו, האמירה המלאה היא: "הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך שחברך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשעין" (אבות פרק ד משנה יד) והיא מובאת בשם ר' נהוראי. וכבר עמדה על כך הגמרא במסכת שבת קמז ע"ב בסיכום הסיפור שם: "בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה. והיינו דתנן, רבי נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחריך. שחברך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשעין. תנא: לא רבי נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו, ואמרי לה רבי אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו רבי נהוראי - שמנהיר עיני חכמים בהלכה". וכן הוא בעירובין יג ע"ב. אז בסוף, ר' אלעזר הוא שאומר אמרה זו! אימתי? אחרי שחזר לתלמודו כהפקת לקח ממה שקרה לו ולאחר שאותם חברים שהוא ציפה שיבואו אחריו, מתפללים עליו.

¹⁷ על חשיבות הלימוד עם החבורה ראינו כבר לעיל ועוד יש לנו ללמוד מהאמרה "או חברותא או מיתותא" הקשורה במותו של חוני המעגל (תענית כג ע"א) וכמו כן הסיפור על ר' אליעזר בן פדת שבא ללמוד תורה עם ר' יוחנן לאחר מות ריש לקיש (בבא מציעא פד ע"א). אבל שאלתנו היא מדוע דווקא טעות נוראה זו של אי יכולת לקרוא פסוק כהלכתו! ומדוע דווקא הפסוק "החודש הזה לכם?" האם רק בשל הדמיון הטיפוגרפי של אותיות שמתחלפות בקלות, דל"ת ברי"ש, זי"ן ביו"ד וכ"ף בב"ת? האם יש כאן משהו מהותי יותר שקשור לפרשת החודש, לכך שנמסר לחכמים בקביעת לוח השנה? (ראה דברינו [החודש הזה לכם](#) בשבת החודש, [העמידו בימה - העבירו בימה](#) בראש השנה). או אולי יש כאן רמז לסכנה שיפי הטבע ופלאותיו, בתקופת ניסן, ישבית את בית המדרש? בדומה למסכת אבות פרק ג משנה ז: "המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו? כך או כך, על הפסוק "כי העושק יהולל חכם" רבו המדרשים, משמות רבה על משה, דתן ואבירם ועד קהלת רבה על ירשיו של ר' יהודה הנשיא, וכבר הרחבנו במוטיב זה בדברינו [כי העושק יהולל חכם](#) בספר קהלת.

¹⁸ מספר דורות לפני ר' אלעזר בן ערך וחבריו, תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ברור יבנה שלאחר החורבן, מזהיר אבטליון את החכמים לא לגלות "למקום מים הרעים". מסביר רש"י שם: "למקום אחר שאין שם תלמידים הגונים ותלמדו להם, וכשתחזרו למקומכם ישתו התלמידים הבאים אחריכם וילמדו מכם להתיר דבר של איסור ויבואו לידי חיוב מיתה". והרמב"ם מסביר שמדובר במקום של מינות "כאשר ארע לאנטיגנס איש שוכו עם צדוק וביתוס" (ראה תחילת הפרק שם ובאבות דרבי נתן על דברי אנטיגנוס: "הווי כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס"). רבי אליעזר גלה למקום "שהמים יפים והנוה יפה" ונהפכו המים שם לרעים. אבל נראה שלפחות לא נכשל בתלמידים רעים (שלא באו אליו) ולא חילל שם שמים. ומי הפך מים רעים לטובים? משה ואלישע. משה במי מרה, שמות טו כג-כה: "ויבאו מרתה ולא יקלו לשתת מים ממרה כי מרים הם על פן קרא שמה מרה: ... ויצעק אל ה' ויזרהו ה' עץ וישלף אל המים וימתקו המים שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו". ואלישע במופת הראשון שעשה לאחר שנפרד ממנו אליהו, מלכים ב ב יט-כא: "ויאמרו אנשי העיר אל אלישע הנה נא מושב העיר טוב כאשר אנדי ראה והמים רעים והארץ משפלת: ... ויצא אל מוצא המים וישלף שם מלח ויאמר לה אמר ה' רפאתי למים האלה לא יהיה משם עוד מות ומשפלת". על שניהם, ראה שמות רבה נ ג פרשת ויקהל שמשם לומדים שמידותיו של הקב"ה הן "במה שהוא מכה הוא מרפא". ראה דברינו [כי אני ה' רופאך](#) בפרשת בשלח.

... עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שיוודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה¹⁹ ... אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצוך. ... והתניא: "רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלשה הרצאות הן: רבי יהושע הרצה דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, רבי עקיבא הרצה לפני רבי יהושע, חנניא בן חכינאי הרצה לפני רבי עקיבא". ואילו רבי אלעזר בן ערך לא קא חשיב? - דארצי וארצו קמיה - קחשיב, דארצי ולא ארצו קמיה - לא קא חשיב.²⁰

שמות רבה פרשה טו ב – הקשר למצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל (כעם)

"החודש הזה לכם" - אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון העולם, אימתי אתה עושה את המועדות? ... אמר להם: אני ואתם נסכים על מה שישראל גומרין ומעברין את השנה. אמר להם הקב"ה לישראל: לשעבר היה בידי, שנאמר: "עשה ירח למועדים" (תהלים קד יט). אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם, ברשותכם הוא. אם אמרתם הן – הן. אם אמרתם לאו – לאו. מכל מקום יהא החודש הזה לכם. ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר את השנה, הריני משלים עמכם, לכך כתיב: "החודש הזה לכם".²¹

שבת שלום

חודש טוב וברכה לאדם ולאילנות²²

מחלקי המים

מים אחרונים: ראה ספרי דברים פסקא קס ומדרש תנאים לדברים פרק יז פסוק יח שר' אלעזר בן ערך הוא זה שדורש "משנה התורה הזאת - שעתידיה התורה להשתכח" (נוסח אחר, להשתנות). האם גם זה קשור למעין המתגבר שבטוח שתמיד ניתן להחזיר את התורה בפלפול ועקירת הרים? ראה שוב הגמרא במסכת בבא מציעא פה ע"ב שהבאנו בסוף הערת שוליים 7: "אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא ... אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה מפילפול! - אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא: ... בהדי דידי ... עבדי לתורה דלא תשתכח מישראל". ובהקשר זה ראה גם מכלתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יב: "והיה כי יאמרו אליכם בניכם - בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה שסוף התורה עתידיה להשתכח. ויש אומרים בשורה טובה נתבשרו ישראל באותה שעה שהן עתידיים לראות בנים ובני בנים להם". וזו כבר דרשה לקושיות הבנים בליל הסדר הבא עלינו לטובה. וכבר זכינו להשלים את הדף [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך.

¹⁹ ראו דברינו [מעשה מרכבה](#) בחג השבועות.

²⁰ כבר הזכרנו בהערה 7 לעיל את העיסוק המשותף במעשה מרכבה של רבן יוחנן בן זכאי עם ר' אלעזר בן ערך תלמידו עד ש"י ירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה". באה הגמרא בסוף עניין זה שם ושואלת מאמירה של ר' יוסי ברבי יהודה שמונה שלושה תלמידים שהרצו מעשה מרכבה לפני רבותם והתקבל הדבר בטוב (משום שהייתה "דעתם נקייה", כלשון המקבילה בירושלמי חגיגה), ואילו ר' אלעזר בן ערך לא נמנה עמהם! תשובת הגמרא היא שר' אלעזר הרצה לפני רבן יוחנן בן זכאי, אבל לא הרצו לפניו, היינו לא העמיד תלמיד ראוי לדרוש במעשה מרכבה. שים לב לשרשרת המסירה: רבן יוחנן בן זכאי – ר' יהושע – ר' עקיבא – ר' חנינא בן חכינאי (שבעצם גם לפניו לא הרצו, ראה בגמרא שם). האם לא מצא ר' אלעזר בן ערך תלמיד ראוי שירצה לפניו מעשה מרכבה, או שמא הדבר קשור בסופו הקשה של ר' אלעזר בן ערך שהיה גדול תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ופרש משאר חכמים עד ששכח את כל תורתו ומן הסתם גם לא העמיד תלמידים. בין כך ובין כך,

²¹ "החודש הזה לכם". העברת הסמכות מהקב"ה לבני אדם, שכל כך בולטת בעניין קידוש החודש, היא לא ליחיד אלא לחבורה, לבית הדין: "ראוהו בית דין בלבד, יעמדו שנים ויעידו בפניהם ויאמרו מקודש מקודש. ראוהו שלשה והן בית דין, יעמדו השנים וישיבו מחבריהם אצל היחיד ויעידו בפניהם ויאמרו מקודש מקודש. שאין היחיד נאמן על ידי עצמו" (ראש השנה פרק ג משנה א). "אין קידוש החודש פחות מעשרה חברים" (ירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב). בדיני ממונות דן מומחה יחיד, אך לא בקידוש החודש (וכך גם בעיבור השנה כפי שהארנו לדון בדברינו [עיבור השנה](#) בפרשת פקודי). ומי לנו גדול כמשה שגם הוא צריך היה את אהרון לידו: "אין לך מומחה לרבים בישראל יותר ממשה רבינו, וקאמר ליה הקב"ה: עד דאיכא אהרן בהדך" (ראש השנה כה ע"ב). זאת ועוד, ר' אלעזר נכשל באותה פרשה זו שהיא גם מצווה ראשונה שנצטוו ישראל כציבור (ראה רש"י בתחילת ספר בראשית: "אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל"). מי שהיה "מעין המתגבר", גדול החכמים, סמך על כוחו האישי וניתק מן החבורה נכשל דווקא בפרשה זו. המחדש הגדול הפך את החודש לחרש ובכך העיד על עצמו. שוב, מצאנו שמעין כך פירש מהרש"א על הגמרא בשבת קמז ע"ב (שהיא כנזכר לעיל אחד המקורות לסיפור על ר' אלעזר בן ערך) ואלה דבריו: "החודש הזה לכם כו'. כאן התחיל לפי שהיא מצוה ראשונה בתורה כמ"ש ר"י לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם ואמר דאיעקר תלמודיה ואמר חרש היה לבם ... ונפל טעות זה בפיו לפי ענינו שנעשה לבו לב אבן וחרש מלהבין אחרי אשר היה לבו כמעין המתגבר בחיבורו לחכמים". ראה דברינו [רש"י הראשון על התורה](#) בפרשת בראשית.

²² ראו דברינו [ימות ניסן](#).